

XVIII

a m ž i a u s
studijos

3

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Iššūkiai. Laimėjimai. Netektys

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

3

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Iššūkliai. Laimėjimai. Netektys

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2016

Redakcinė kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrejus MACUKAS

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzentai

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas

Dr. Olga MASTIANICA

Lietuvos istorijos institutas

Prof. dr. Valdas RAKUTIS

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas *smigelskyte.stukiene@gmail.com*

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIP-052/2016).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2016

© Straipsnių autoriai, 2016

© Lietuvos istorijos institutas, 2016

ISBN 978-609-8183-16-0

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8

Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 11

TARP BAJORŲ RESPUBLIKOS IR KONSTITUCINĖS MONARCHIJOS: IŠŠŪKIAI IR NETEKTYS

Андрей Мацук / Andrejus Macukas

Новгородская шляхта во время королевских выборов 1733 г. . . . 16

Naugarduko bajorai 1733 m. karaliaus rinkimo laikotarpiu. *Santrauka* . . . 31

Richard Butterwick-Pawlikowski

Challenges for the Commonwealth: the Counsel of

Jean-Jacques Rousseau . . . 32

Iššūkiai Abiejų Tautų Respublikai: Jeano-Jacques'o Rousseau patarimai. *Santrauka* . . . 43

Dalius Viliūnas

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nacionalizmo filosofijos pradmenys
XVIII a. pabaigoje . . . 44

Origins of Philosophy of Nationalism in the Grand Duchy of Lithuania
at the End of Eighteenth Century. *Summary* . . . 84

Viktorija Vaitkevičiūtė

Tėvynės likimas Mauricijaus Pranciškaus Karpio Seimo kalbose . . . 86

Destiny of the Homeland in the Parliamentary Addresses of
Maurycy Franciszek Karp. *Summary* . . . 107

Lina Balaišytė

Visuomenės permainų ženklai XVIII a. antrosios pusės išskilmėse . . . 108

Signs of Transformation of Society in the Late Eighteenth Century
Public Celebrations. *Summary* . . . 125

Sławomir Godek

Kilka uwag o roli Michała Kleofasa Ogińskiego w zabiegach
delegacji szlachty litewskiej w Petersburgu w latach 1810–1811 . . . 127

Keletas pastabų apie Mykolo Kleopo Ogińskio vaidmenį
Lietuvos bajorų delegacijos veikloje 1810–1811 metais. *Santrauka* . . . 151

SOCIOKULTŪRINĖ ERDVĖ: LAIMĖJIMAI IR PRARADIMAI

Asta Vaškeliėnė

XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvikalbė proginė poezija (remiantis Mykolo Korickio kūryba) ... 154

Bilingual Occasional Poetry in the Late Eighteenth Century

Grand Duchy of Lithuania (Based on the Writings of Michael Korycki). *Summary* ... 170

Юрий Гордеев / Jurijus Gordejevas

Коммуникация в городах Великого княжества Литовского в XVIII в. (постановка проблемы) ... 172

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų komunikacija XVIII a.

(problemos iškėlimas). *Santrauka* ... 192

Martynas Jakulis

Pamestinukų globa XVIII amžiaus Vilniuje ... 193

The Care of Foundlings in Eighteenth-Century Vilnius. *Summary* ... 208

Arnaud Parent

From the Montpellier Faculty of Medicine to the Grodno

Royal School of Medicine: How Dr. Jean-Emmanuel Gilibert

Applied Medical Vitalism to Heal his Lithuanian Patients ... 210

Nuo Monpeljė medicinos fakulteto iki Gardino karališkosios

medicinos mokyklos: kaip dr. Jeanas-Emmanuelis Gilibert'as

pasitelkė vitalizmą savo pacientams gydyti Lietuvoje. *Santrauka* ... 237

Rasa Butvilaitė

Antano Tyzenhauzo Statybos mokykla Gardine ... 238

School of Building Construction in Grodno. *Summary* ... 247

TEISĖS ISTORIJOS LAUKAS

Adam Stankevič

Dokumentų klastojimo atvejai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo teismo praktikoje (XVIII a. antrojoje pusėje) ... 250

Cases of Document Falsification in Legal Practice of the Supreme Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania (Late Eighteenth Century). *Summary* ... 267

Marcin Głuszak

O recepcji prawa w rezolucjach Rady Nieustającej . . . 268

Apie teisės recepciją Nuolatinės tarybos rezoliucijose. *Santrauka* . . . 281

Domininkas Burba

Valstiečių dalyvavimas smurtiniuose bajorų nusikaltimuose, XVIII amžiaus
Vilniaus pavieto pilies ir žemės teismų knygų duomenimis . . . 282

Data on Participation of Peasants in Violent Crimes of the Nobility
in the Eighteenth Century Registry Books of Vilnius County
Castle and Land Courts. *Summary* . . . 301

Iliustracijų sąrašas . . . 302

Asmenvardžių rodyklė . . . 304

Vietovardžių rodyklė . . . 320

VISUOMENĖS PERMAINŲ ŽENKLAI XVIII A. ANTROSIOS PUSĖS IŠKILMĖSE

LINA BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Anotacija. Antroji XVIII a. pusė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo politinių, socialinių ir kultūrinių pokyčių metas. Iškilmių, kuriomis buvo pažymimi svarbiausi valstybės įvykiai, kalendorius rodė tai, kas buvo reikšminga to meto politiniame ir socialiniame gyvenime. Straipsnyje siekiama aptarti, kaip nuo Viduramžių besiklostanti ir baroko kultūroje išsiplėtojusi iškilmių tradicija kito, keičiantis visuomenei. Nagrinėjama, ką turėjo reprezentuoti XVIII a. antrosios pusės iškilmės, kam jos buvo skirtos ir kaip perduodavo savo žinią.

Reikšminiai žodžiai: iškilmės, proginė kūryba, valdovas, Stanislovas Augustas Ponia-
tovskis, Gegužės 3 d. konstitucija.

Iškilmės ankstyvaisiais Naujaisiais laikais tapo svarbiu visuomenės gyvenimo reiškiniu. Jos rengtos kaip vieši reginiai, kuriuose žodinėmis ir vaizdinėmis priemonėmis buvo pagerbiamas ir išaukštinimas asmuo ar įvykis. Teatrališkos, prabangios ir puošnios to meto iškilmės nebuvo vien pramoga, bet ir rimta socialinė-politinė praktika¹. Tai buvo viena iš svarbių valdžios reprezentacijos priemonių, simboli-
ne forma demonstravusių galią, politines aspiracijas, lojalumą, ryšius ir įtakas. Iškilmių reginiai buvo ypač paveikūs ikimodernioje visuomenėje, kurioje didelę reikšmę turėjo metaforinės komunikavimo formos².

XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje reikšmingiausios iškilmės buvo susijusios su valdovo figūra, todėl chronologijos rėmus iškilmių tyrimuose akivaizdžiai brėžia monarcho valdymo metai³. 1764 m. prasidėjęs Stanislovo Augusto Ponia-
tovskio valdymas Abiejų Tautų Respublikoje buvo didelių permai-

1 Kristiann P. Aерcke, *Gods of Play. Baroque Festive Performances as Rhetorical Discourse*, State University of New York Press, 1994, p. 7.

2 Wim Blockmans, *A History of Power in Europe. Peoples, Markets, States*, Antwerp: Fonds Mercator Paribas, 1997, p. 267.

3 Politinės, ekonominės, kultūros istorijos procesuose Lietuvos istorikai taip pat buvo linkę matyti 1764 m. (Stanislovo Augusto įžengimo į sostą) datą, žyminčią pokyčių metą. Zigmantas Kiaupa politiniam šalies gyvenimui apibrėžti siūlo taikyti tris XVIII a. laikotarpius: pirmasis sutampa su Augusto III valdymu ir pirmuoju Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu, kuris baigėsi 1772 m. pirmuoju Respublikos padalijimu; antrasis – iki 1788 m. ir trečiasis – iki 1795 m., žr. Zigmantas Kiaupa, *Lietuvos istorija*, t. 7, d. 1: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 23–26.

nų tiek politiniame, tiek socialiniame, tiek kultūriniame valstybės gyvenime metas. Šis laikas suvokiamas kaip Apšvietos amžius. Nors bandymai įgyvendinti naujoves prasidėjo dar pirmojoje XVIII a. pusėje, tačiau tik antrojoje amžiaus pusėje buvo pasiekti rezultatai ir įvyko esminis valstybės pertvarkymas. Ketverių metų seimo (1788–1792) inicijuotos reformos ir Gegužės 3 d. konstitucijos priėmimas 1791 m., be abejonės, apvainikavo politinio ir socialinio gyvenimo pokyčius. Tačiau antroji amžiaus pusė kartu buvo svetimų valstybių įtakos Abiejų Tautų Respublikoje dramatiško didėjimo metas, pasibaigęs Respublikos sunaikinimu 1795 m. Šio straipsnio tikslas – aptarti, kaip šie visuomenės gyvenimo pokyčiai buvo matomi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje rengtose iškilmėse. Nagrinėjama, ką turėjo reprezentuoti iškilmės, kam jos buvo skirtos ir kaip perduodavo savo žinią.

Vienas svarbiausių šaltinių iškilmų tyrimui – XVIII a. spauda. Iškilmų aprašymai sudarydavo nemažą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijos Karalystėje leistų laikraščių žinių dalį⁴. Tiesa, platesnių iškilmų pristatymų, leidžiančių spręsti apie vyravusius ir kuriamus vaizdinius, mažos apimties spaudiniuose būdavo nedaug, tačiau spaudos pranešimų visuma suteikia galimybę pamatyti, kas buvo svarbu įamžinti ir kaip bandyta formuoti visuomenės nuomonę. Kitas svarbus šaltinis – proginiai leidiniai, kuriuose panegiriniai tekstai papildomi iškilmėms skirtų vizualinių kūrinių aprašymais.

Stanislovo Augusto valdymo laikų šventes straipsnyje yra apžvelgęs Zigmantas Kiaupa⁵. Autorius pateikė visą spektrą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje rengtų švenčių, bet jų plačiau neaptarinėjo⁶. Laikraščių žinutes apie šio laikotarpio iškilmes taip pat yra pristačiusi Regina Jakubėnas monografijoje, skirtoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos spaudai XVIII a. antrojoje pusėje⁷. Šiame straipsnyje siekiama ne tiek papildyti aptariamo laikotarpio iškilmų apžvalgą, kiek išgelgti iškilmų pobūdžio ir turinio permainas.

4 Straipsnyje daugiausia naudota Vilniuje leisto laikraščio *Gazety Wileńskie* (leistas nuo 1764 m.) ir jo priedo *Addyament do Gazety Wileńskieij* informacija. Lenkijos Karalystėje leistuose laikraščiuose XVIII a. antrojoje pusėje naujienos iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dažnai dubliavo vilnietiškos spaudos žinias, jas pateikdavo lakoniškiau. Taip pat remtasi Ketverių metų seimo laikotarpio laikraščio *Gazeta Narodowa i Obca* informacija.

5 Zigmantas Kiaupa, Švenčianti Stanislovo Augusto valdymo laikų Lietuva, in: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 149–160.

6 Autorius rėmėsi laikraščiuose skelbtomis žiniomis, tačiau naudojo antrinį šaltinį – Jadwigos Szwedkowskos parengtą laikraščių straipsnių, kuriuose aprašomos šventės, skambant muzikai, antologiją (*Muzyka w czasopismach polskich XVIII wieku. Okres stanisławowski (1764–1800): bibliografia i antologia*, opracowała Jadwiga Szwedowska, Kraków: Państwowe Wydawnictwo Muzyczne, 1975), todėl į mokslininko apžvalgos lauką pakliuvo ne visos XVIII a. antrojoje pusėje rengtos iškilmės.

7 Regina Jakubėnas, *Prasa Wielkiego Księstwa Litewskiego w II połowie XVIII wieku*, Kraków: Collegium Columbinum, 2005.

Pagrindinės ikimodernių valstybių iškilmės buvo susijusios su valdovo asmeniu. Valdovas įkūnijo valstybę, todėl jo asmeninės šventės tapdavo valstybinėmis⁸. Svarbiausiomis laikytos ceremonijos, kurios kūrė valdžios struktūras ir pradėdavo jų veikimą, pavyzdžiui, karūnavimo, valdovo ingresso ceremonijos. Tokių iškilmių modeliai klostėsi Viduramžiais. Panašiu modeliu naudotasi kitose iškilmėse, pavyzdžiui, vaivados ar vyskupo ingresso ceremonijose. Iškilmėmis kasmet taip pat buvo pažymimos valdovo vardinės, gimtadienio, išrinkimo į sostą ir karūnavimo sukaktys⁹. Baroko epochoje iškilmės tapdavo vis puošnesnės, didesnę reikšmę turėjo šioms progoms skirti vaizdiniai ir žodiniai kūriniai, garsiniai ir šviesos efektai.

XVIII a. oficialios valstybinio rango ceremonijos vyko Varšuvoje, o Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje šie įvykiai buvo pažymimi iškilmėmis, rengiamomis diduomenės, miestų ir įvairių institucijų iniciatyva bei lėšomis¹⁰. Šios iškilmės buvo galimybė parodyti lojalumą valdovui. Drauge diduomenei jos buvo proga pademonstruoti savo galią. Magdalena Šlusarska yra pastebėjusi, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tekstuose, kuriuose aprašomos iškilmės, gana aiškiai matoma vietinė politinė konjunktūra ir socialinė hierarchija¹¹. Prabangiausiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo pažymimos valdovo vardinės. Saksų valdymo metais šventės valdovo vardinių reikšmingumas buvo sustiprintas Baltojo erelio ordino (įsteigto Augusto II 1705 m.) įteikimo ceremonija, vykdavusia rugpjūčio 3 d. Varšuvoje. 1765 m. Stanislovo Augusto buvo įsteigtas Šv. Stanislovo ordinas, kuris taip pat teiktas valdovo vardinių šventę – gegužės 8 d. Vardinių iškilmių rengėjais paprastai būdavo įtakingi politiniame šalies gyvenime asmenys: Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo maršalai, vaivados ir kiti pareigūnai¹². XVIII a. antrojoje

8 Zigmantas Kiaupa, Švenčianti Stanislovo Augusto valdymo laikų Lietuva, p. 151.

9 Stanislovo Augusto vardinės šventos gegužės 8 d., gimtadienis – sausio 17 d., išrinkimas valdovu – rugsėjo 7 d., karūnavimas – lapkričio 25 d.

10 Kelios dienos po Stanislovo Augusto elekcijos, įvykusios 1764 m. rugsėjo 7 d., šventę surengė Rumšiškių seniūnas Stanislovas Piuras (*Pióro*) savo dvarelyje Pioromonte (Piromonte). Karūnavimo dieną 1764 m. lapkričio 25 d. paminėjo Vilniaus jėzuitai, dekoracijų įrašuose deklaravę „visuotinį džiaugsmą ir Jėzuitų ordino ištikimybę“, ir Vilniaus magistratas, miesto lėšomis pastatęs didžiules progines dekoracijas, kurios išreiškė „begalinį visuotinį džiaugsmą dėl laimingai, taikoje išrinkto monarcho ir išskirtines šio valdovo dorybes ir savybes, vertas karališkos didybės ir šio miesto“. Plačiau žr. Lina Balaišytė, Valdovo vaizdinytis Stanislovo Augusto karūnavimo iškilmėse Vilniuje, in: *Menotyra*, 2009, t. 16, Nr. 3/4, p. 91–99.

11 Magdalena Šlusarska, Muza litewska Stanisławowi Augustowi albo o „litewskości“ króla, in: *Wiek Oświecenia*, 1999, t. 15, p. 213.

12 Vėtinų valdymo metais Vilniuje susiklostė tradicija, kad valdovo vardinių iškilmes dažniausiai rengdavo Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo, vienos svarbiausių XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje veikusių valstybinių institucijų, maršalas. Jis keldavo puotą Tribunolo deputatams, valstybės pareigūnams ir kilmingiems svečiams, pasveikinti valdovo su vardinėmis pas jį atėdavo Vilniaus miesto valdžios atstovai, vakare būdavo rengiami jo užsakyti fejerverkai, žr. Lina Balaišytė, Valdovo pašlovinimui, šlovintojo atminimui: Augusto III iškilmės Vilniuje, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 65–66: *Lietuvos kultūros karališkasis demuo: įvaizdžiai, simboliai, relikvijos*, sudarytojos Jolita Liškevičienė, Sigita Maslauskaitė, Gabija Surdokaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2012, p. 307–318. Stanislovo Augusto laikais maršalai dažniau minimi tarp karūnavimo metinių iškilmių rengėjų, nes vardinių laikas nebesutapo su Vilniuje

pusėje sostinėje tarp vardinių iškilmių rengėjų dažniausiai imtas minėti Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio vardas. Iki paskutinio valstybės gyvavimo dešimtmečio vyskupo rezidencija Verkiuose buvo tapusi svarbiausių švenčių vieta.

Veik kasmet laikraščiuose minimos Vilniaus vyskupo įvairiomis progomis rengtos puotos. Jos tęsė Vetinų valdymo laikais susiklosčiusią prabangių švenčių tradiciją ir liudijo vyskupo siekį užimti svarbią poziciją viešajame mieste ir šalies gyvenime. Štai 1769 m. gegužės 13 d. laikraštyje buvo aprašytos Vilniaus vyskupo surengtos valdovo vardinės, pradedant ulonų lydimo vyskupo atvykimu į katedrą pamaldoms ir baigiant jo surengta puota Pioromonte (Piomonte), kur vakarienės stalą puošė barokinių dekoracijų atributai – herbų ir inicialų pavidalo cukriniai skanėstai bei parke pastatyti ir iliuminuoti vartai bei piramidės¹³. Prabangios iškilmės vyskupo organizuotos ir politinių ryšių tvirtinimo tikslams. Įspūdingą šventę jis surengė 1778 m. rugsėjo 26 d. Vilniaus vaivados Karolio Stanislovo Radvilos atvykimo į sostinę proga. Tuo metu Vilniaus vyskupas jau išgyveno politinį nuosmukį, dėl nesėkmingos finansinės veiklos neteko Edukacinės komisijos pirmininko posto ir bandė užmegzti glaudesnius ryšius su Radvilomis¹⁴. Vaivados sutikimo ceremoniją vainikavo puota vyskupo rūmuose Verkiuose, kaukių balius ir „brangūs, nuostabūs, ypatingo grožio, iki tol Vilniuje dar nematyti“ fejerverkai. To meto fejerverkai buvo kelias valandas trukdavę ugnies pasirodymai. Šiuos fejerverkus karo inžinieriai ir įvairių sričių amatininkai gamindavo kelias savaites, todėl jų parengimas reikalavė didelių lėšų. Vilniaus vyskupo surengti fejerverkai, be abejonės, buvo vieni brangiausių iš aprašytų to meto reginių. Fejerverko konstrukciją sudarė statinys, pavadintas „Draugystės Šventovė“ („Kościół Przyjaźni“), papuoštas architektūrinėmis puošmenomis, kunigaikščių vardais, herbais ir insignijomis. Iliuminacija vaizdavo amfiteatrą su 160 arkų kolonada iš dviejų pusių, apšviestą 15 tūkstančių aliejinių lempų. Kitą dieną Verkiuose vyskupas vėl surengė fejerverką, šįkart Neries upėje, ir iliuminaciją, padarytą iš 8 tūkstančių aliejinių lempų, plaukiančių ant laivų ir labirinto pavidalo saloje¹⁵. Ketverių metų seimo išvakarėse politinėje nuošalėje buvęs Ignotas Jokūbas Masalskis turėjo progą surengti dideles ir plačiai aprašytas iškilmes, sutinkant Šventojo Sosto nuncijų Ferdinando'ą Maria Saluzzo'ą. I. J. Masalskio pakviestas jis atvyko iš Nesvyžiaus 1787 m. liepos 17 d. ir iškilmingai įžengė į miestą. Garbingas svečias lankėsi Verkiuose, kur buvo vyskupo surengta vakarienė su iliuminacija ir fejerverkais¹⁶.

rengta sesija. Vilniaus vaivada Karolis Stanislovas Radvila rengė valdovo vardinių šventę savo valdose Nesvyžiuje, Slucke, Bešenkovičiuose, Lietuvos didysis etmonas Mykolas Kazimieras Oginskis – Slanime. Apie Stanislovo Augusto laikais vardines organizavusius asmenis plačiau žr. Zigmantas Kiaupa, *Švenčiant Stanislovo Augusto valdymo laikų Lietuvai*, p. 152–153.

13 *Gazety Wileńskie*, 1769, Nr. XIX.

14 Eligijus Raila, *Ignotus Ignotas. Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 69–71.

15 *Gazety Wileńskie*, 1778, Nr. XXV.

16 Eligijus Raila, *Ignotus Ignotas. Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, p. 74; *Gazety Wileńskie*, 1787, Nr. XXIX.

Po kelių dienų Vilniaus vyskupas surengė puotą Vilniaus vaivados, su kuriuo tuo metu varžėsi politinėje arenoje, atvykimo proga. Vėl vyskupo rezidencijoje buvo uždegtas „puikus ir brangus fejerverkas su kunigaikščių inicialais, insignijomis ir herbais, po kurio gausiai, gražiai ir simetriškai keliasdešimčia tūkstančių lempų iliuminuoti rūmai, ofcinos, parkas, sodas ir visi Verkiai“¹⁷.

Greta senųjų politinės galios centrų viešajame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų gyvenime XVIII a. antrojoje pusėje aktyviau ėmė reikštis Rusijos kariuomenės karininkija. Nuo pat Stanislovo Augusto karūnavimo spauda pranešdavo apie Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Rusijos karininkų rengtas šventes, pavyzdžiui, 1764 m. lapkričio 25 d. Nesvyžiuje Stanislovo Augusto karūnacijos proga iškilmes surengė Rusijos kariuomenės generolas Brylis. Jis sukvietė kilmingus svečius vakarieni, kuri vyko šaudant patrankoms, iliuminavo miestą ir surengė prabangų fejerverką su degančiomis raidėmis „Vivat Poloniae Rex“ („Šlovė Lenkijos karaliui“) bei personifikacijomis, „išreiškiančiomis valdovo dorybes su trumpais eilėrašiais“¹⁸. Rusų karininkų iniciatyva Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų šventos Rusijos valdovų metinių iškilmės, pavyzdžiui, 1770 m. Gardine Jekaterinos II gimtadienio šventę rengė pulkininkas Oboldujevas, 1771 m. Šv. Kotrynos dieną iškilmes Kaune surengė majoras de Hauzenbergas¹⁹. Rusų karininkija buvo nuolatinė Lietuvos diduomenės rengtų iškilmių dalyvė.

Magdalena Górska pastebi, kad saksų laikais Rusijos ir jos valdovų apologija neturėjo politinės deklaracijos ir atitiko diplomatinės, universaliai suprantamos valdžios pagerbimo konvencijas, o Stanislovo Augusto laikais rusiškos tematikos arba rusų inspiruotos dekoracijos statytos ne tik dažniau, bet ir turėjo aiškiai politinį pobūdį²⁰. Po pirmojo Respublikos padalijimo apolitiški Rusijos dvaro pašlovinimai tapo oficialios propagandos priemone. Vilniaus laikraščiuose tuo metu pateikiami rusų karininkų surengtų švenčių aprašymai pasižymi itin nuolankiu ir pataikujančiu tonu: „Visų luomų ir padėties vietiniai gyventojai, pergyvenę įvairius sunkumus, tapus komendantu Rusijos kariuomenės pulkininkui JM Zaborovskui, patiria malonią ramybę [...], sulaukę maloningo išklausymo tiek mažiausio vaikelio, tiek skurdžiausio žmogaus. Minėtas JM Komendantas, pamynęs savo interesus, gyventojams pageidaujant užleido JM Vilniaus kašte-

17 *Gazety Wileńskie*, 1787, Nr. XXXI.

18 *Kuryer Warszawski*, 1764, Nr. 102.

19 Magdalena Górska, Apologie Rosji w sztuce okazjonalnej XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej. O pozytywnej ikonografii sojusznika, okupanta i zaborcy, in: *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, pod redakcją Urszuli Kosińskiej, Doroty Dukwicz, Adama Danilczyka, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2014, p. 251–252.

20 Pz., 1767 m. lapkričio 25 d. dvigubą šventę Jekaterinos II vardadienio ir Stanislovo Augusto karūnavimo metinių proga Radvilų rūmuose Varšuvoje surengė Karolis Stanislovas Radvila, „rodydamas tikrą dėkingumą Imperatorei už protekciją“. Šventėje dalyvavo karalius ir ambasadorius Nikolajus Repninas, žr. Magdalena Górska, Apologie Rosji w sztuce okazjonalnej XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej, p. 243–244.

lionų rūmus, kad ten iki to laiko vargę miestiečiai turėtų pramogas.²¹ 1773 m. sausio 12 d. šis karininkas rengė Naujųjų metų šventę, sukvietęs į puotą 300 svečių ir suruošęs fejerverką²². Kitą prabangią šventę tas pats pulkininkas surengė 1773 m. birželio 19 d. generolo leitenanto Avraamo Romaniuso atvykimo į Vilnių proga. Puota buvo surengta Pioromonte, vakarienė patiekta ant stalų galerijoje virš Neries. Vidurnaktį buvo surengtas fejerverkas, „brangumu ir atlikimo meistryste pasitenkinimą ir nustebimą visam dalyvaujančiam *Vilniui* sukėlė“²³. Tais pačiais metais spalio 2 d. generolas majoras Rževskis surengė šventę Rusijos sosto įpėdinio Pavlo gimtadieniui ir vestuvėms pažymėti, o spalio 4 d. – Rusijos imperatorės karūnavimo dienai. Puotose dalyvavo Lietuvos pareigūnai ir katalikų dvasininkija. Kitą dieną ta pačia proga išpuoštuose ir iliuminuotuose Oginskių rūmuose surengtas kaukių balius²⁴.

Valdžios reprezentacijos ir propagandos tikslais rengtų iškilmių fone vis didesnę reikšmę įgavo šventės, turėjusios edukacinę, patriotinio ugdymo paskirtį. Čia svarbiausias vaidmuo teko švietimo institucijoms, ypač Vilniaus akademijai, nuo 1781 m. gavusiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiosios mokyklos vardą. Akademijos bendruomenė ir ankstesniais metais buvo svarbi iškilmių dalyvė: jos atstovai skaitė kalbas, kūrė progines eiles, studentai rengė vaidinimus. Apšvietos epochoje išaugusį edukacijos institucijų vaidmenį viešajame gyvenime sustiprino Lietuvos švietimo sistemai vadovavusio Martyno Počobuto autoritetas. Tarptautinio pripažinimo sulaukęs mokslininkas, nuo 1764 m. vadovavęs astronomijos observatorijai, nuo 1780 m. tapęs Vilniaus universiteto rektoriumi, Ketverių metų seimo laikotarpiu visiškai užtėmė I. J. Masalski²⁵.

Didesnę reikšmę viešajame miestų gyvenime įgavo mokyklų šventės. Jose dalyvaudavo ne tik akademijos dėstytojai ir studentai, bet ir vyskupai, Tribunolo maršalai, pasaulietiniai ir dvasiniai pareigūnai, Tribunolo deputatai, kilmingos damos ir kiti svečiai²⁶. Svarbi iškilmė, suburianti politinį elitą, buvo Stanislovo Augusto įsteigto ir funduoto aukso ir sidabro medalių *Diligentiae*, skirtų geriausiems mokiniams, įteikimo ceremonija, vykusi Vyriausiojoje mokykloje ir kitose vietovėse²⁷. Naujoje idėjinėje atmosferoje ėmė keistis ir valdovo vardinių

21 *Gazety Wileńskie*, 1773, Nr. III.

22 *Ibid.*

23 *Gazety Wileńskie*, 1773, Nr. XXV.

24 *Gazety Wileńskie*, 1773, Nr. XXXXI.

25 Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Richard Butterwick-Pawlikowski, Najjaśniejsza gwiazda Wileńska. Ks. Rektor Marcin Poczubut w ostatnich latach Rzeczypospolitej, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė. Kultūra. Edukacija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 88–100.

26 Magdalena Ślusarska, Działalność Komisji Edukacji Narodowej na Litwie w świetle „Gazety Wileńskich“, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2, p. 111–112.

27 *Gazety Wileńskie*, 1787, Nr. XXXI; 1788, Nr. XXIX. Plačiau apie iškilmių mokyklose aprašymus laikraščiuose žr. Regina Jakubėnas, *op. cit.*, p. 149–213.

pobūdis – jų kulminacine dalimi tapdavo ne prabangūs reginiai, o moksliniai disputai. Štai 1771 m. gegužės 15 d. Lietuvos didysis išdininkas Mykolas Bžostovskis valdovo vardinių oktavos proga surengė pietus Vyriausiojo Tribunolo deputatams, o po jų svečiai vyko į Pijorų konvikta filosofijos disputui, kuris buvo dedikuotas valdovui²⁸.

Naujo pobūdžio iškilmė buvo Edukacinės komisijos inicijuotas Vienos mūšio pergales šimtųjų metų šventimas 1783 m. Komisija išsiuntė visoms mokykloms aplinkraščių dėl metų minėjimo, kuris turėjo propaguoti Jono Sobieskio kaip karaliaus-piliečio ir riterio, išugdyto krikščioniška dvasia, protėvių tradicijų ir patriotinių idealų gynėjo vaizdinį²⁹. Vilniuje iškilmės suruošė Lietuvos vyriausioji mokykla. Iškilmingų pamaldų metu žymaus pamokslininko Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus sakytoje kalboje buvo apibrėžta šviečiamoji iškilmės misija: priminti jaunimui protėvių narsaus pasiaukojimo pavydžius ir ugdyti jaunosios kartos patriotizmą, vadinamąją tautos, pilietiškumo, tėvynės dvasią, kuri grindžiama religija, įstatymais ir laisvės idėja³⁰. Vyriausiosios mokyklos užsakymu iškilmėms pagal Martyno Knakfuso projektą buvo sukurtos dekoracijos Šv. Jonų bažnyčioje. Jas sudarė obeliskas, prie kurio pagrindo vaizduotas liūtas – lenkų didvyriškumo simbolis – ir prieš sukaustytą turką triumfuojanti Minerva su Jono III portretu. Kitos turkų figūros laikė baldakimą-palapinę, po kuria stovėjo moters, pasirėmusios ant postamento su urna, figūra. Iš iškilmių aprašymų žinoma, kad tai ji „vaizduoja verkiančią žuvusių savo kilnių sūnų Tėvynę“³¹. Magdalenos Górskos vertinimu, Vilniaus dekoracijos tapo pirmavaizdžiu Apšvietos epochos tėvynės ikonografijai, turėjusiai ypatingą reikšmę Ketverių metų seimo laikų kūriniuose. Jos istoriniame kontekste tėvynė buvo vaizduojama kaip šlovės saugotoja ir didvyriškų piliečių motina³².

Paskutiniaisiais amžiaus dešimtmečiais ėmė keistis ir iškilmių aprašymai: mažiau dėmesio sulaukdavo barokinėms iškilmėms būdinga pribloškianti prabanga bei nuostabą keliantys vizualiniai efektai ir labiau imtas vertinti žodžio paveikumas. Pradėta plačiau pristatyti iškilmių metu sakytų pamokslų ir kalbų temas, neretai būdavo pateikiama jų anotacija. Karaliaus vardinių proga sakytuose pamoksluose imta pabrėžti karaliaus atliekamų pareigų nauda visuomenei, jo vienijantis vaidmuo, kuriamas tėvynės ir jos piliečių gerovei besidarbuojančio karaliaus patrioto

28 *Gazety Wileńskie*, 1771, Nr. XX.

29 Magdalena Ślusarska, *Działalność Komisji Edukacji Narodowej na Litwie w świetle „Gazet Wileńskich“*, p. 117.

30 Kristina Mačiulytė, *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 147–148.

31 *Gazety Wileńskie*, 1783, Nr. XLII; *Pamiętka stoletnia zwycięstwa pod Wiedniem przez Jana III króla polskiego nad Turkami otrzymanego roku 1683 [...]*, W Wilnie: w drukarni J. K. M. przy Akademii, [1784].

32 Magdalena Górska, *Polonia. Respublika. Patria. Personifikacja Polski w sztuce XVI–XVIII wieku*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, p. 358–359.

portretas. Pavyzdžiui, Tribunolo pamokslininkas Kazimieras Kognovickis, 1785 m. sakydamas pamokslą Gardine Stanislovo Augusto vardinių iškilmėse, tarp vertingiausių karaliaus nuopelnų mini jo pastangas švietimo srityje bei tobulinant įstatymus, o jie savo reikšme nenusileidžia ankstesnių valdovų kariniams laimėjimams³³.

Kitas svarbus permainų XVIII a. visuomenėje ženklas buvo didesnis visų luomų įsitraukimas į viešąjį gyvenimą. Miestų valdžia tradiciškai buvo viena iš valdovų ir pareigūnų pagerbimo švenčių rengėjų. Iškilmėms visada būdavo puošiama rotušė ir miesto pastatai, magistrato atstovai ruošdavo sveikinimo kalbas, cechai dalyvaudavo rikiuotėse ir procesijose. Miesto gyventojai sudarydavo žiūrovų būrį, kuris buvo svarbi ceremonijų ir reginių dalis: žiūrovų gausos, jų pritarimo ir susižavėjimo akcentavimas buvo iškilmių aprašymų „bendra vieta“. Tačiau miestiečiai tik iš dalies buvo iškilmių dalyviai: paprastai jie dalyvaudavo svečių susitikimuose ir pamaldose, tačiau į puotas jų nekviisdavo, o prabangius reginius jie galėjo stebėti tik iš tolo. Šios iškilmių dalys buvo skirtos vien kilmingiesiems. Miestiečių kilmės asmenis nuo bajorijos skyrė beveik nepereinama riba³⁴, nors palaipsniui ryškėjo pastangos mažinti luominį uždaramą. Pavyzdžiui, į miestą atvykęs Vilniaus vaivada ne tik buvo miestiečių atstovų pasveikinamas įžengimo ceremonijoje arba savo rezidencijoje, bet ir pats apsilankydavo jų namuose. 1778 m. rugsėjį į Vilnių atvykęs Karolis Stanislovas Radvila „malonėjo aplankyti pusryčiams Vilniaus vaitą Poną Minkevičių dėl savo giminės įgimto žmoniškumo ir pagarbos doriems piliečiams“ („z wrodzoney Imieniowi swojemu Ludzkości i Szacunku godnego Obywatela“), kitą dieną jis valgė pusryčius pas burmistrą Nikodemą Pšemeneckį (*Przemieniecki*)³⁵, o pavakary dalyvavo koncerte šio namuose³⁶.

Tarp iškilmių rengėjų ir dalyvių XVIII a. antrosios pusės spaudoje imti minėti ir valstiečiai. Dažniau demonstruotas globojamasis kilmingųjų santykis su jais. Pavyzdžiui, Vilniaus vyskupo surengtose vaivados sutikimo iškilmėse puotos metu „kunigaikščių [Radvilų] ir visų ponų akivaizdoje įvyko kaimiškos vienos poros vestuvės, kuriai vyskupas nurodė skirti didelę sumą iš savo išdo“³⁷. Visai kito pobūdžio pranešimai imti publikuoti iš kunigo Povilo Ksavero Bžostovskio įkurtos Paulavos respublikos, kurioje valstiečiams buvo suteikta asmens laisvė ir įsteigta jų savivalda³⁸. Su P. K. Bžostovskiu draugiškus ryšius palaikiusio M. Počobuto redaguotas laikraštis *Gazety Wileńskie* stengėsi skleisti žinias apie Paulavos

33 Kristina Mačiulytė, *Kad Tėvynė gyvuotų...*, p. 117.

34 Apie miestiečių statusą plačiau žr. Liudas Glemža, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 18–28.

35 Šaltinyje nurodomos šios pareigybės, nors pagal L. Glemžos informaciją Ignas Minkevičius buvęs Vilniaus magistrato tarėjas, Nikodemus Pšemeneskis – Vilniaus vaitas, žr. Liudas Glemža, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, p. 261.

36 *Gazety Wileńskie*, 1778, Nr. XXV.

37 *Ibid.*

38 Apie Paulavos respubliką žr. *Povilas Ksaveras Bžostovskis. Paulavos respublika*, sudarytoja Aurelija Arlauskienė, Vilnius: Projektų vykdymo sprendimai, 2014.

respublikos laimėjimus ir dalyvavimą valstybės gyvenime³⁹. Pavyzdžiui, 1778 m. laikraštyje pranešta apie „naują įrodymą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės referendoriaus, kunigo Bžostovskio labdarybės ir apšviesto patriotizmo, sujungto su didele pagarba valstiečių dorybei ir darbštumui, kai vienam iš bangiausių piliečių, mirusiam žemdirbiui, pasižymėjusiam dorybėmis, blaivumu ir geru ūkininkavimu, amžinam atminimui ir kad būtų pavyzdžiu kitiems, kapinėse iš mūro pastatė gražų mauzoliejų su antkapiumi, skirtu pagerbti valstiečio dorybei ir darbui“⁴⁰. 1783 m. spaudoje paskelbta apie Paulavos respublikos valstiečių surengtas valdovo vardinių iškilmes, kurios prasidėjo giedamu *Te Deum laudamus*, šaudant pabūklams, tęsėsi vidurdienį vykusiais viešais egzaminais parapijeje mokykloje bei suvaidinta komedija ir pasibaigė vakare vykusia iliuminacija⁴¹.

Luomų vienybės ir miestiečių kaip visateisių valstybės piliečių priėmimo deklaracija akivaizdžiai demonstruota 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos ir Miestų įstatymo priėmimo proga rengtose iškilmėse, bajorams iškilmingai priimant miestiečių teises. Jau gegužės 8 d. miestiečių teises priėmė 124 bajorai Kaune⁴², birželio 4 d. laikraštis pranešė apie Vilniuje priėmusius miestiečių teisę bajorus, rodančius „rūpinimosi visuotiniu gėriu ir piliečių lygybe pavyzdį“⁴³. Rugsėjo 7 d. buvo iškilmingai sutiktas į Vilnių atvykęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos maršalas Kazimieras Nestoras Sapiega, o iškilnių kulminacija buvo jo kartu su kitais bajorais miestiečių teisių priėmimas⁴⁴. 1791 m. gegužės mėn. Vilniaus miestiečiai surengė valdovo vardinių oktavos šventimą, „norėdami išreikšti Tėvynės tėvui ir to svarbiausio darbo Autoriui dėkingumą už teisių, užtikrinančių jų laimę amžiams, suteikimą“. Susibūrę miestiečiai „žygiavo įprasta tvarka“ į akademijos bažnyčią, kurios viduryje ant stalo buvo padėta Konstitucija, raktai, kalavijas ir vėliava⁴⁵. Gardine švenčiant valdovo vardines ir Konstitucijos priėmimą rotušę puošė įrašas:

[...] Lūkesčiai išsipildė: tapo reikšmingesnės
senos miestų laisvės, miestai garsesni.
Mieste, parodyk savo džiaugsmą! pranašišškai skelbia lūpos:
Karalius Augustas gražina Augusto aukso amžių.⁴⁶

39 Regina Jakubėnas, *Prasa Wielkiego Księstwa Litewskiego w II połowie XVIII wieku*, p. 123–134.

40 *Gazety Wileńskie*, 1778, Nr. XXV.

41 *Supplement do Gazet Wileńskich*, 1783, Nr. XXI.

42 Liudas Glemža, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, p. 155.

43 *Gazety Wileńskie*, 1778, Nr. XXIII.

44 *Gazety Wileńskie*, 1791, Nr. XXXVII.

45 Raktai – senas miesto ištikimybės naujam valdovui simbolis, kalavijas – valdovo insignija, žr. *Gazety Wileńskie*, 1791, Nr. XXI.

46 „Ziściły się nadzieje: dawne miast swobody / Wzięły postać znaczniejszą, większą świetność grody. / Miasto! Rozświeć twą radość, wieszczę głoszą usta: / Król August wróci Polsce wiek złoty Augusta“, žr. Franciszek Makulski, *Opisanie iluminacji w dniu 8 maja 1791 roku na anniwersarz imienin Najjaś. Pana nie tylko samej Warszawy ale i innych miast tak Korony, jako i Litwy [...]*, in: *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, t. 4, opracowali Janusz Woliński, etc., Wrocław, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo PAN, 1961, p. 201.

Konstitucijos priėmimą rugsėjo mėnesį iškilmingai šventę Babruisko miestiečiai prieš rotušę pastatė triumfo vartus, kuriuos puošė įrašas:

Įeik, amate, įženk, darbe, jums laisvas kelias,
Krašte pašalintos kliūtys, kad galėtumėte tarnauti miestams:
Viena visiems tėvynė, bendra luomų teisė,
Be teisės valdymo lenkų miestuose nėra kito Pono.⁴⁷

Vaizdžiausiais luomų vienybės pavyzdys buvo pateiktas Trakų vaivadijos rotmistro Vincento Kosciešos Marevičiaus Konstitucijos metinių proga surengtų iškilnių dekoracijose jo sodyboje prie Lukiškių. Savo sklype ant kalvos jis sukūrė dekoraciją, vaizduojančią uolą, kurios pirmojoje pakopoje buvo matomi plūgai, pjautuvai, grėbliai, šakės, spragilai ir kiti valstiečių įrankiai, antrojoje – statinės, svarstyklės, inkarai, dėžės ir kiti pirklių daiktai, trečiojoje – šarvai, vėliavos, kardai, patrankos ir kiti bajorų ženklai. Pirmame lygyje vaizduoti valstiečiai, dešinę koją užkėlę ant miestiečių lygmens, antrame – miestiečiai, dešinę koją pastatę ant bajorų lygmens, trečiame lygyje stovintys bajorai žemdirbiams ir pirkliams rodė viršun į karaliaus monogramą⁴⁸.

Gegužės 3 d. konstitucija visuomenėje buvo suvokiama kaip tėvynės laisvės ir laimingos ateities garantas. Švenčiant jos priėmimo iškilnę išryškėjo politinių įvykių sakralizavimo tendencijos. Paskelbus Gegužės 3 d. konstituciją nuspręsta perkelti Šv. Stanislovo šventę iš gegužės 8 į 3 dieną (tam buvo gautas net popiežiaus leidimas)⁴⁹. Vilniuje rengtos iškilnės kariuomenės priesaikos Konstitucijai proga, Vilniaus diecezijos nurodymu surengtos pamaldos, dėkojant Dievui už Konstitucijos priėmimą⁵⁰. Priimtą Konstituciją taip pat aktyviai vertino akademinė bendruomenė. 1791 m. liepos mėnesį Vyriausioji mokykla, „žinodama nesaugią mūsų Tėvynės padėtį, iš kurios ją Konstitucija laimingai ir veikliai išvadavo, taip pat matydama būsimą Tėvynės sėkmę ir nepriklausomybę“, inicijavo Konstitucijos priėmimo šventimą visose mokyklose⁵¹. Vilniuje buvo surengtas viešas posėdis, kuriame Vyriausiosios mokyklos rektorius pabrėžė, kad Konstitucija turi užimti svarbiausią vietą jaunimo auklėjimo srityje po tikėjimo tiesų⁵².

47 „Wstęp przemysle, wchodz praco, weyście dla was wolne, / Służyc w miastach kraiovi zniesiona przygana: / Jedna wszystkim oyczyna, prawa Stanom wspólnie; / Krom Rządu prawa, nie masz dla miast polskich Pana“, žr. *Gazeta Narodowa i Obca*, 1792, Nr. IV.

48 *Opis illuminiacyi danej w dniu 3 Maia roku 1792 na przedmieściu Wileńskim ku Łukiszkom idąc na ulicy Podgorskiej pod numerem 865 w chalupce Wincentego Ignacego Marewicza, Rotmistraza Wtwa Trockiego*, [Vilnius, 1792].

49 Kristina Mačiulytė, *Kad Tėvynė gyvuotų...*, p. 126.

50 *Gazety Wileńskie*, 1791, Nr. XXII; Nr. XXVIII.

51 *Gazety Wileńskie*, 1791, Nr. XXVII.

52 *Ibid.*

Centrinė visų Konstitucijos ir Miestų įstatymo priėmimo iškilnių figūra tebebuvo valdovas. Valdovas Respublikoje tradiciškai buvo suvokiamas kaip valstybę stabilizuojantis veiksnys, atsvara anarchijai ir tvarkos valstybėje garantas. Karaliaus kaip teisių, teisingumo ir gyventojų saugumo „sargybinio“ vaizdinys buvo labai ilgalaikis, besikartojantis ir Ketverių metu seimo laikų publicistikoje⁵³. Reformų laikotarpiu paplito Stanislovo Augusto kaip tautos tėvo ir Konstitucijos kūrėjo vaizdinys. Štai Žiežmariuose miestiečių surengtos šventės dekoracijas sudarė valdovo biustas, po kuriuo buvo dvi piramidės: viena vaizdavusi altorių su degančia širdimi ir įrašu: „Mūsų širdis šaukiasi Dievo už karalių ir mūsų tautą“, kita turėjo įrašą: „Laiminga žemė, kuri turi garbingą karalių.“ Virš piramidžių po biustu inskripcija: „Teisingas karalius kelia žemę.“⁵⁴ Vincento Ignaco Marevičiaus sukurtas dekoracijas vainikavo Šlovės personifikacija, iš kurios sklido žodžiai: „Šlovė Karaliui, Tėvynės išvaduotojui“ („Wiwat Król Zbawca Ojczyzny“). Pats dekoracijų autorius rašo: kalvą, ant kurios buvo pastatyta dekoracija, „amžinam mūsų Išgelbėtojo atminimui pavadinau Stanislovo kalnu“⁵⁵. Svarbiausias valdovo vaidmuo gelbėjant valstybę vaizdžiai parodytas ir Starodubo pavieta pasiuntinio, vėliavininko Radziševskio valdovo karūnavimo oktavos šventėje, surengtoje 1791 m. gruodžio 2 d. Vilniuje, „norint pareikšti visuotinę pagarbą Tėvynės tėvui ir lenkų tautos gelbėtojui“. Ta proga buvo pastatyti triumfo vartai, kurių frontone pavaizduotas šarvuoto valdovo portretas ir eilės:

Karalius Tautą nuo pražūties išgelbėjo,
Tauta Karaliui stato kolosą.
Atsimins šį metų ateityje,
Šlovins jį būsimieji amžiai.
Laimingi, kad jų sulaukėme,
Laimingi, kad tuo metu gimėme.⁵⁶

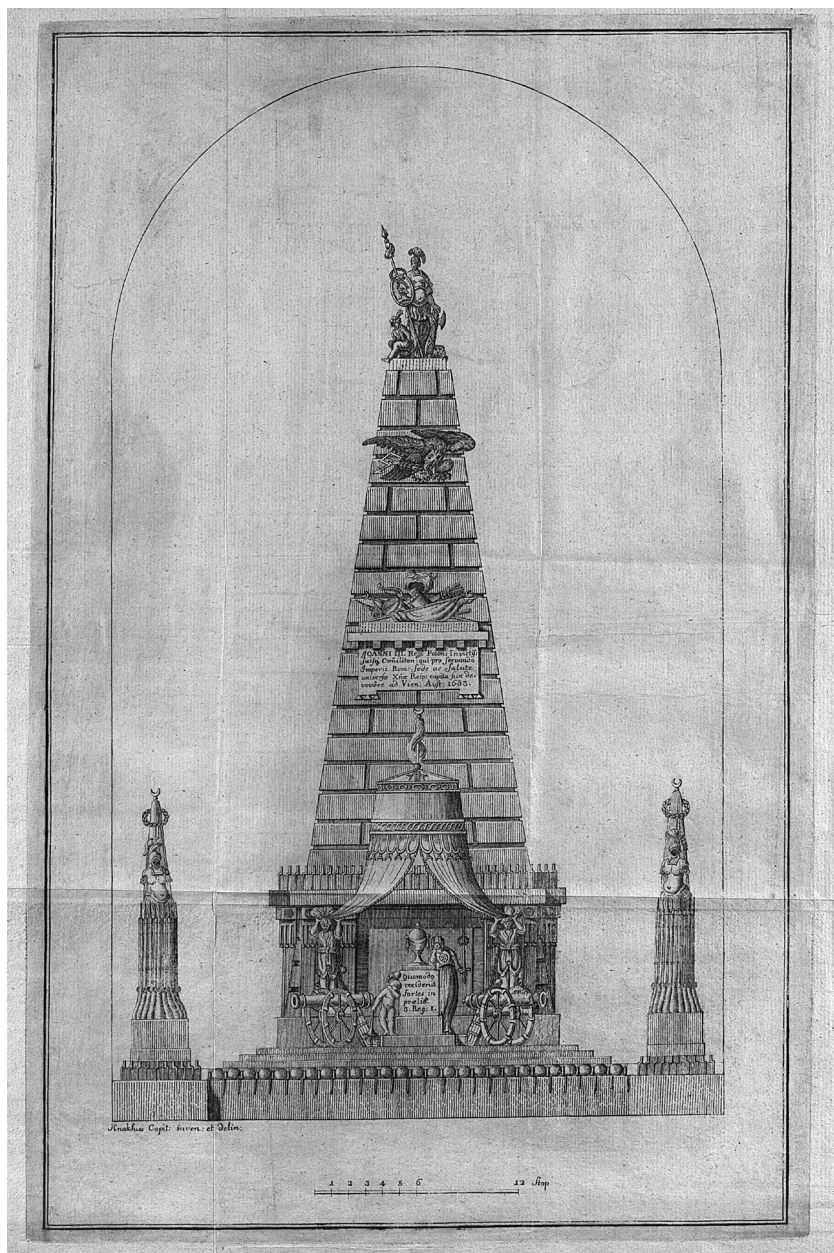
Iškilmėms taip pat buvo pastatytas altorius su įrašu: „Galingiausiajam iš visų“ („Mocniejszemu nad wszystkie przypadki“). Virš jo parašyti valdovo inicialai, o po jais – eilės:

53 Anna Grześkowiak-Krwawicz, Czy król potrzebny jest w Republice? Polscy pisarze polityczni wieku XVIII o miejscu i roli monarchi w Rzeczypospolitej. Zarys problematyki, in: *Dwór i kraj. Między centrum a periferiami władzy*, pod red. R. Skowrona, Kraków: Zamek Królewski na Wawelu, 2003, p. 472–473.

54 Franciszek Makulski, Opisanie iluminacyi w dniu 8 maja 1791 roku na anniwersarz imienin Najjaś. Pana nie tylko samej Warszawy ale i innych miast tak Korony, jako i Litwy, p. 209.

55 *Opis iluminacyi daney w dniu 3 Maia roku 1792 na przedmieściu Wileńskim ku Łukiszkom idąc na ulicy Podgorskiej pod numerem 865 w chałupce Wincentego Ignacego Marewicza, Rotmistrza Wtwa Trockiego.*

56 „Król Narod od zguby wybawia, / Naród Królowi Kolos stawia. / Pamiętny ten Rok w czas daleki, / Sławić go będą późne wieki. / Szczęśliwi cośmy go dożyli, / Szczęśliwi co się w nim zrodzili“, žr. *Gazety Wileńskie*, 1791, Nr. XXVII.

1. Dekoracijų projektas pirmajai iškilmių dienai Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje, minint pergalės prie Vienos šimtąsias metines. Autorius Martynas Knakfusas.

Tegu Despotus puošia laurai ir karūnos,
Tave, Karaliau, vainikuoja milijonai dėkingų širdžių.⁵⁷

Visą reformų laikotarpį lydėjo šūkis „Karalius su tauta, tauta su karaliumi“, Stanislovo Augusto pasakytas 1788 m. Seime⁵⁸. Tačiau kalbomis deklaruojamos tautos vienybės fone buvo organizuojama Targovicos konfederacija, 1792 m. gegužės 14 d. iškilmingai paskelbtas jos aktas, skaitytas Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje, dalyvaujant magistratui, cechams, dvasininkijai, akademijai ir miestiečiams⁵⁹. Laisvos tautos ir valdovo vienybės šlovinimą pakeitė nuolankumo Rusijos imperatorei deklaracijos. Politiniai motyvai matomi iliuminacijoje, įamžinančioje Jekaterinos II karūnavimo metines, kurias 1792 m. spalio 8 d. kartu su puota ir vakariene Gardine surengė Lietuvos didysis etmonas Simonas Kosakovskis: virš carienės inicialų buvo įrašas: „Prospera sors Genti, et amico foedere junctis“ („Laimė Tautai ir draugystės ryšiu sujungtiems“)⁶⁰. Tarsi paskutinis praėjusios epochos atgarsis atrodo 1792 m. gruodžio 12 d. Vilniaus vyskupo I. J. Masalskio Gardine Jekaterinos II vardadienio proga surengti iškilmingi pietūs, kuriuose dalyvavo konfederatai ir aukštieji Rusijos karininkai, o iškilmių stalą puošė didinga marmuro piramidė su garsiausio Lietuvos Baroko poeto Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus eilėmis⁶¹. 1793 m. gegužės 8 d. Respublikoje šv. Stanislovo dieną švęsta karaliaus institucija net nebebuvo minima⁶².

Paskutinės tautos konsolidavimo pastangos matyti Tado Kosciuškos sukilimo metu vykusiose įvairiose apeigose (pamaldose, duodant priesaiką, pagerbiant žuvusiuosius), kuriose dominavo patriotiniai motyvai, buvo palaikoma kovos už tautos laisvę idėja⁶³. 1794 m. gegužės 20 d. gedulingose iškilmėse minint žuvusiuosius kovose už tėvynės laisvę Šv. Jonų bažnyčioje buvo pastatytos M. Knakfuso suprojektuotos dekoracijos, kurioms veikiausiai panaudoti elementai iš 1783 m. Vienos mūšio metinių šventės. Jose, anot laikraščio pranešimo, vaizduota „prie urnos stovinti figūra“, reprezentuojanti Liūdinčią Tėvynę, laikančią virš urnos laurų vainiką, iš kitos pusės – pasilenkusi šarvuoto riterio figūra“. Figūros stovėjo ant juodu audeklų apdengto postamento, kurį supo trofėjai – vėliavos ir ginklai. Ant urnos – gedulo juosta su ištrauka iš Makabėjų knygos: „Melius est nos mori in bello, quam vedere mala Gentis nostrae“ („Geriau mirti kare nei žiūrėti į savo tautos nelaimę“). Įrašai veikiausiai buvo susieti su patriotiniu My-

57 „Niechaj Despotow zdobią Laury i Korony / Ciecie Królu Serc wdzięcznych więczęą miliony“, žr. *Ibid.*

58 Eligijus Raila, *Apie 1791 gegužės 3-iosios konstituciją*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 35.

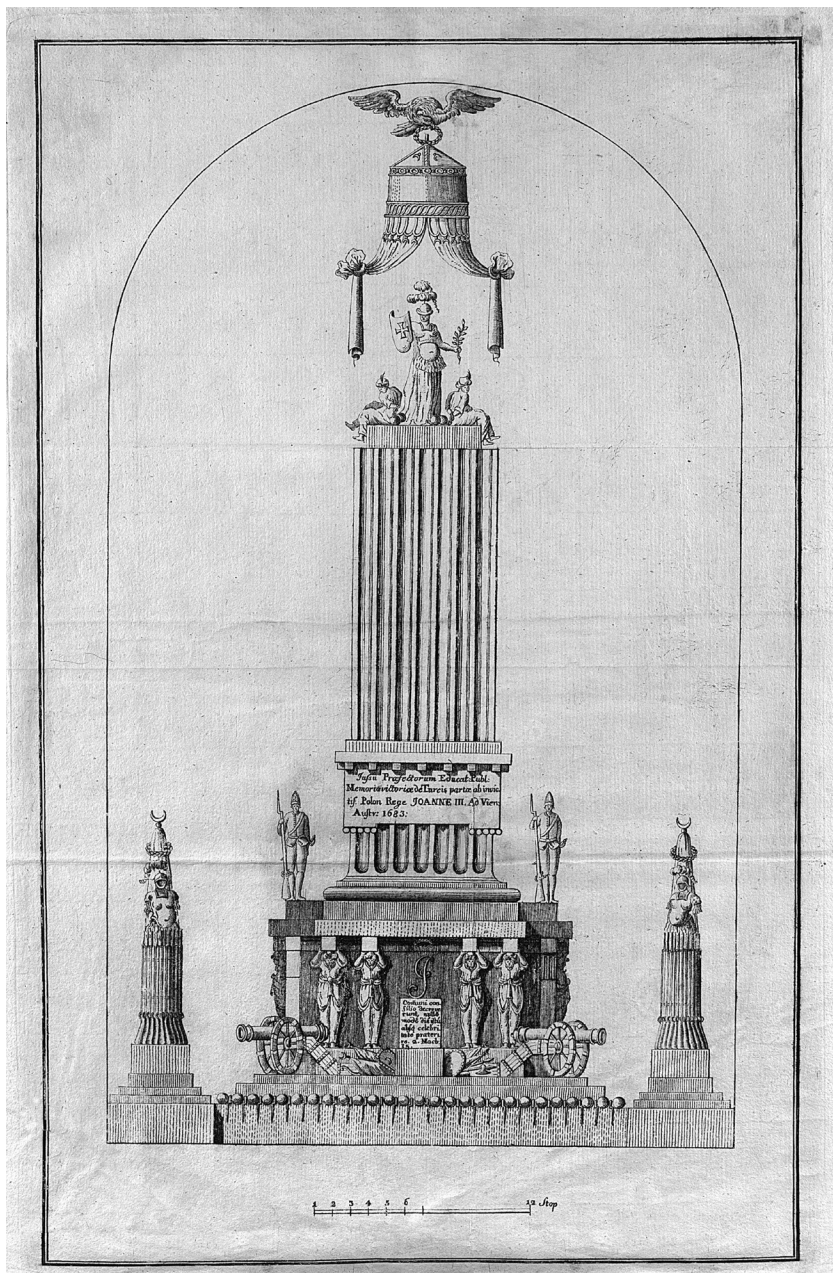
59 *Korrespondent Warszawski*, 1792, Nr. 32.

60 Magdalena Górnska, *Apologie Rosji w sztuce okazjonalnej XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej. O pozytywnej ikonografii sojusznika, okupanta i zaborcy*, p. 245.

61 Eligijus Raila, *Ignotus Ignotas. Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, p. 85

62 Kristina Mačiulytė, *Kad Tėvynė gyvuotų...*, p. 134.

63 *Ibid.*, p. 137.

2. Dekoracijų projektas antrajai iškilmių dienai Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje, minint pergalės prie Vienos šimtąsias metines. Autorius Martynas Knakfusas.

kolo Pranciškaus Karpavičiaus pamokslu apie karį-pilietį, aukojantį gyvybę už „Tėvynę, Tautą, sienų vientisumą, nepriklausomybę, už savus ir visiems bendrus Įstatymus“⁶⁴.

Apibendrinimas

Pirmųjų iškilmių, skirtų Stanislovui Augustui, dekoras rėmėsi barokinės simbolikos kanonu ir tradiciniu valdovo vaizdiniu. Pagrindinės dekoracijų idėjos buvo reiškiamos emblemomis ir lotyniškais inskripcijomis, valdovo dorybių personifikacijomis. Šios dorybės atitiko dar XVI a. suformuluotą krikščionio valdovo sampratą, kuri buvo paplitusi visoje Europoje⁶⁵. Iki paskutiniojo amžiaus dešimtmečio tebebuvo rengiamos barokinio pobūdžio iškilės, kuriomis siekta priblokšti žiūrovus prabanga ir sukelti nuostabą vizualiniais efektais. Šios iškilės buvo skirtos valdžios reprezentacijai. Jas paprastai rengdavo svarbiausios politinio šalies gyvenimo figūros. Tarp tradicinių šalies galios centrų – Vyriausiojo Tribunolo, centrinės valdžios pareigūnų, vyskupų, XVIII a. antrojoje pusėje viešajame gyvenime aktyviai veikė ir rusų karininkija, organizavusi iškilmes propagandos tikslais.

Greta valdžios apologijai skirtų iškilmių XVIII a. antrojoje pusėje atsirado edukaciniai tikslams skirtų švenčių, kurių rengimu daugiausia rūpinosi švietimo institucijos. Naujo pobūdžio iškilės buvo Edukacinės komisijos nurodymu mokyklų švęstos Vienos mūšio metinės, tapusios jaunuomenės patriotinio ugdymo priemone.

Vis didesnę reikšmę iškilėse įgavo žodiniai kūriniai – kalbos ir pamokslai. Imtas propaguoti naujas valdovo vaizdinus: tėvynės ir jos piliečių gerovei besidarbuojančio karaliaus patrioto portretas. Naujos epochos ženklai vaizdžiausiai demonstruoti iškilėse, skirtose Gegužės 3 d. konstitucijos ir Miestų įstatymo priėmimui paminėti. Jose manifestuotos „piliečių tautos“, apimančios visus Respublikos luomus, idėjos. Centrinė šių iškilmių figūra tebebuvo valdovas, vaizduotas kaip tautos tėvas ir Konstitucijos kūrėjas. Vos po metų, Stanislovui Augustui prisijungus prie Targovicos konfederacijos ir įvykus antrajam Respublikos padalijimui, iškilės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jau buvo dedikuojamos Rusijos imperatorei. Paskutinės iškilės rengtos Tado Kosciuškos sukilimo metu, bandant konsoliduoti tautą. Šioms iškilėms pasitelktas kario-piliečio, ginančio tėvynę ir laisvę, vaizdinus.

64 Magdalena Górska, *Polonia. Respublika. Patria. Personifikacja Polski w sztuce XVI–XVIII wieku*, p. 381.

65 Lina Balaišytė, Valdovo vaizdinus Stanislovo Augusto karūnavimo iškilėse Vilniuje, in: *Meno tyra*, 2009, t. 16, Nr. 3/4, p. 91–99.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Gazety Wileńskie*, 1765, Nr. XX; Nr. XXI; 1766, Nr. XXI; 1767, Nr. XLVIII; 1769, Nr. XIX; 1771, Nr. XX; 1773, Nr. III; Nr. XXV; Nr. XXXXI; 1774, Nr. XLX; 1778, Nr. XXV; 1783, Nr. XVIII; Nr. XIX; Nr. XLV; Nr. XLVIII; 1786, Nr. XLVIII; Nr. XLVIII; Nr. XLVIII; 1787, Nr. XIX; Nr. XXIX; Nr. XXXI; 1788, Nr. XVIII; 1791, Nr. XXVII; Nr. XXVIII; Nr. XXVII; Nr. XXVII.
- Gazeta Narodowa i Obca*, 1792, Nr. IV.
- Korrespondent Warszawski*, 1792, Nr. 32.
- Kuryer Warszawski*, 1764, Nr. 102.
- Makulski Franciszek, Opisanie iluminacyi w dniu 8 maja 1791 roku na anniwersarz imienin Najjaś. Pana nie tylko samej Warszawy ale i innych miast tak Korony, jako i Litwy [...], in: *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, t. 4, opracowali Janusz Woliński, Jerzy Michalski, Emanuel Rostworowski, etc. Wrocław, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo PAN, 1961, p. 166–215.
- Opis iluminacyi danej w dniu 3 Maia roku 1792 na przedmieściu Wileńskim ku Łukiszkom idąc na ulicy Podgorskiej pod numerem 865 w chalupce Wincentego Ignacego Marewicza, Rotmistrza Wtwa Trockiego*, [Wilnius, 1792].
- Pamiętka stoletnia zwycięstwa pod Wiedniem przez Jana III króla polskiego nad Turkami otrzymanego roku 1683 [...]*, W Wilnie: w drukarni J. K. M. przy Akademii, [1784].
- Aercke Kristiann P., *Gods of Play. Baroque Festive Performances as Rhetorical Discourse*, State University of New York Press, 1994.
- Balaišytė Lina, Valdovo vaizdinys Stanislovo Augusto karūnavimo iškilimėse Vilniuje, in: *Menotyra*, 2009, t. 16, Nr. 3/4, p. 91–99.
- Balaišytė Lina, Valdovo pašlovinimai, šlovintojo atminimui: Augusto III iškilimėse Vilniuje, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 65–66: *Lietuvos kultūros karališkasis dėmuo: įvaizdžiai, simboliai, relikvai*, sudarytojos Jolita Liškevičienė, Sigita Maslauskaitė, Gabija Surdokaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2012, p. 307–318.
- Blockmans Wim, *A History of power in Europe. Peoples, markets, States*, Antwerp: Fonds Mercator Paribas, 1997.
- Glemža Liudas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010.
- Górska Magdalena, *Polonia. Respublica. Patria. Personifikacja Polski w sztuce XVI–XVIII wieku*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.
- Górska Magdalena, Apologie Rosji w sztuce okazjonalnej XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej. O pozytywnej ikonografii sojusznika, okupanta i zaborcy, in: *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, pod redakcją Urszuli Kosinskiej, Doroty Dukwicz, Adama Danilczyka, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2014, p. 231–256.
- Grześkowiak-Krwawicz Anna, Czy król potrzebny jest w Republice? Polscy pisarze polityczni wieku XVIII o miejscu i roli monarchi w Rzeczypospolitej. Zarys problematyki, in: *Dwór i kraj. Między centrum a peryferiami władzy*, pod redakcją R. Skowrona, Kraków: Zamek Królewski na Wawelu, 2003, p. 467–485.
- Jakubėnas Regina, *Prasa Wielkiego Księstwa Litewskiego w II połowie XVIII wieku*, Kraków: Collegium Columbinum, 2005.
- Kiaupa Zigmantas, Švenčianti Stanislovo Augusto valdymo laikų Lietuva, in: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 149–160.
- Kiaupa Zigmantas, *Lietuvos istorija*, t. 7, d. 1: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- Mačiulytė Kristina, *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.
- Muzyka w czasopiśmie polskich XVIII wieku. Okres stanisławowski (1764–1800): bibliografia i antologia*, opracowała Jadwiga Szwedowska, Kraków: Państwowe Wydawnictwo Muzyczne, 1975.

- Pawlikowska-Butterwick Wioletta, Butterwick-Pawlikowski Richard, Najjašniejsza gwiazda Wileńska. Ks. Rektor Marcin Poczubot w ostatnich latach Rzeczypospolitej, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė. Kultūra. Edukacija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 88–100.
- Povilas Ksaveras Bžostovskis. *Paulavos respublika*, sudarytoja Aurelija Arlauskienė, Vilnius: Projektų vykdymo sprendimai, 2014.
- Raila Eligijus, *Apie 1791 gegužės 3-iosios konstituciją*, Vilnius: Aidai, 2007.
- Raila Eligijus, *Ignotus Ignotas. Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010.
- Ślusarska Magdalena, Muza litewska Stanisławowi Augustowi albo o „litewskości“ króla, in: *Wiek Oświeceni*, 1999, t. 15, p. 203–227.
- Ślusarska Magdalena, Działalność Komisji Edukacji Narodowej na Litwie w świetle „Gazet Wileńskich“, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė. Kultūra. Edukacija*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 102–121.

LINA BALAIŠYTĖ – dailės istorikė, humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Dailės istorijos ir vizualiosios kultūros skyriaus mokslo darbuotoja. Tyrinėja XVII–XVIII a. socialinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dailės istoriją.

Elektroninis paštas l.balaisyte@gmail.com

SIGNS OF TRANSFORMATION OF SOCIETY IN THE LATE EIGHTEENTH CENTURY PUBLIC CELEBRATIONS

LINA BALAIŠYTĖ

Lithuanian Culture Research Institute

The article discusses how the tradition of celebrations, which began developing in the Middle Ages and got afoot in the Baroque period, was changing along with the transformations of society. Second half of the eighteenth century was a period of political, social and cultural changes in the Grand Duchy of Lithuania. The calendar of public celebrations, held in commemoration of the most important events of the nation, demonstrated what was important to political and social life.

The décor of the first festival dedicated to Stanislaw August was based on a canon of Baroque symbolism and imagery of a traditional ruler. Key ideas of the decorations were expressed through the emblems and inscriptions in Latin and personification of virtues of the King. These virtues were reflecting a concept of the Christian-King, shaped still in the sixteenth century and common to entire Europe. To the very last decade of that century, such public celebrations were held in the Baroque style, seeking to overwhelm viewers with grandeur and astonish with visual effects, designed to represent the powers that be. Such celebrations were usually held by the key figures of the nation's political life. Among traditional centres of power of the late eighteenth century – the Supreme Tribunal, officers of central government, bishops – the Russian military officers were also active in public life, using such festivals as propaganda tools.

Alongside the festivals designed to serve as apologia for the government, the late eighteenth century also gave birth to celebrations that were mainly organized by the educational institutions. One of such new type public festivals, celebrated at schools and arranged by the Commission of National Education, was in commemoration of the Battle of Vienna, and used as a tool for patriotic education of the youth.

During such celebrations the role of verbal communication – speeches and sermons – was increasing. A new image of the King was promoted: the portrait of the Patriot-King, working on behalf of the homeland and its citizens. Symbols of the new era were most clearly demonstrated in the course of celebrations dedicated to adoption of the May 3rd Constitution and the Free Royal Cities Act. These festivals were manifesting ideas of the “citizens’ nation”, inclusive of all estates of the Republic. The central figure of these celebrations was still the King, depicted as the Father of the Nation and Creator of the Constitution.

Last of such festivals was held during the uprising of Tadeusz Kościuszko in effort to consolidate the nation through the use of the image of warrior-citizen, defending homeland and freedom.

Keywords: celebrations, occasional writing, ruler, Stanisław August Poniatowski, the May 3rd Constitution.